

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ՆԱԽԲԱ

(ԵՊՀ)

«ԽԱԼԻՖԱ» ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ

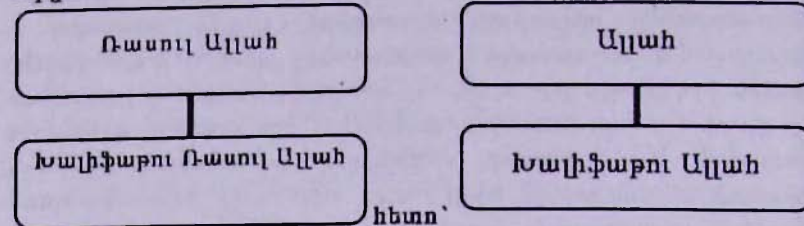
Իսլամի պատմության ուսումնասիրության կարևոր և անկյունաքարային խնդիրներից 1. Ումմայյի մուսուլմանական համայնքի ղեկավարման առնչվող խնդիրների հետազոտությունը: Այս հարցերի լուսաբանման է նվիրված սույն հոդվածը:

Իսլամի ծագումը պայմանավորեց հասարակության կազմակերպման տոհմա-ցեղային սկզբունքից անցումը դեպի հասարակության կազմակերպման նոր ձև, որը բնորոշվեց «ումմա» եզրով: Այս նոր ձևը հիմնված էր մարդկանց՝ մեկ ընդհանուր կրոն իսլամին պատկանելու սկզբունքի վրա, որը իրենից ներկայացնում էր համայնքի կազմակերպման աստվածապետական ձև¹: Աստվածապետությունը կառավարման այն համակարգն է, երբ առաջնորդի ձեռքին է կենտրոնացած լինում ոչ միայն աշխարհիկ, այլ նաև հոգևոր իշխանությունը:

Ումմայյի առաջին ղեկավարը՝ «Ալլահի առաքյալ» Մուհամմադ մարգարեն էր, որն իր կենդանության օրոք նշել էր, որ նա է Ալլահի վերջին առաքյալը (մարգարեների կնիքը): Այս հանգամանքն էր այն պատճառը, որ անհնար դարձրեց մարգարեի մահից հետո (632թ.) նրան լիակատար ձևով փոխարինելը, քանի որ նրա հաջորդը արդեն չէր կարող մարգարե լինել: Այս առումով էլ ակադեմիկոս Վ. Վ. Բարտոլդը իր «Խալիֆա և սուլթան» հոդվածում նշում է, որ աստվածապետությունը իսլամական աշխարհում վերացել է Մուհամմադ մարգարեի հետ միասին²: Իսկ արդեն Օմայյան շրջանում աստվածապետությունը կար միայն որպես գալիֆա, իրականում խալիֆայությունը աշխարհիկ բնույթ ունեւր³: Մարգարեի մահի շրջադարձային էր ողջ Ումմայյի համար: Ո՛վ պետք է լինի Ումմայյի նոր ղեկավարը: Այս հարցի պատասխանը տալը հեշտ չէ: Ինչո՞ւ: Որովհետև ի տարբերություն այլ դեպքերի, երբ ձևավորված պետությունում ծագում է մի կրոն, որը հարմարեցվում,

օառայեցվում է պետության շահերին. այս դեպքում նոր կրթնյ
 պայմանավորեց պետության առաջացում: Ուստի այստեղից էլ
 ենթադրվում է. որ պետական կառուցվածքը պետք է հարմարեցվեր
 կրթնին: Իսկ ինչպես վերը նշվեց նոր մարգարեի հայտնվելը բացառված
 էր. ուստի Ումմայյի ղեկավարումը պետք է հանգրվաներ աշխարհիկ
 ձևերով: Այս աշխարհիկ ղեկավարության ստեղծումը դարձավ
 անհրաժեշտ հատկապես ծայր առած «ետ դեպի հեթանոսություն»
 շարժման պարագայում: Չնավորվեց «խալիֆա» ինստիտուտը, որի
 մարմնավորումը կոչվեց «Ալլահի մարգարեի փոխանորդ (خليفة رسول الله):
 Տիտղոսի առաջին կրողը եղավ Աբու Բաքրը (632-634թթ.): Խալիֆաբու
 Ռասաու Ալլահի փոխարինում էր մարգարեն ոչ թե որպես մարգարե, այլ
 կատարում էր նրա գործառնությունը, այսինքն մարգարեի փոխարեն
 իրականացնում էր աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունը: Սակայն
 սրանով այս ինտիդը ամբողջական լուծում չստացավ: Ինչո՞ւ: Քանզի
 Աբու Բաքրից հետո եկողը այդքան պետք է կոչվեր խալիֆայի խալիֆա⁴,
 և այս շարքը մշտապես երկարելու էր: Այս պարագայում ձևավորվում է
 «ամիր ալ-մու'մինին (امير المؤمنين)» տիտղոսը: Ամենայն
 հավանականության այս տիտղոսի առաջացումը առնչություն ունի
 Օմայր I ժամանակաշրջանում իրականացվող լայնածավալ
 նվաճումների հետ, որոնց արդյունքում խալիֆայությունը կորցնում էր իր
 միատարրությունը: Խալիֆայության կազմի մեջ էին ընդգրկվում
 զարգացման տարբեր մակարդակների վրա գտնվող երկրներ. որոնք
 նման չէին Արաբական խալիֆայությանը ոչ բնակչության, ոչ կրթնի
 տեսանկյունից: Այս խայտաբղետ միջավայրում «ամիր ալ-մու'մինին»
 կոչումը հանդիսանում էր այն գործիքը, որով ընդգծվում էր նրա
 ղեկավար լինելու հանգամանքը և հրահանգներ արձակելու իրավունքն
 իր նման հավատացյալների (մու'մինների) հանդեպ⁵: Այս ինստիտուտի
 առաջացումը պատասխան էր նոր ձևավորվող պետություն-
 խալիֆայության կառավարման անհրաժեշտությանը: Բացի այդ, այս
 պարագայում կախումը մարգարեից և նրա փոխանորդից նվազում էր:
 Հետագայում խալիֆաների կենցաղի փոփոխությունները,
 կառավարման համակարգի ամրապնդումը հանգեցրեցին «խալիֆա»
 տիտղոսի րնկալման փոփոխությանը: Այս փոփոխությունը կարելի է
 պատկերել հետևյալ կերպ.

Սկզբում՝

Այս փոփոխությունը էապես բարձրացրեց խալիֆայի հեղինակությունը: Խալիֆան, դառնալով «Ալլահի փոխանորդ», շրջանցեց Ալլահի առաքյալին՝ իշխանության ընդլայնման լավ հնարավորություն ստանալով: Նա այլևս մի երկրորդական անձ չէլ, ով պետք է փորձեր փոխարինել մարգարեին: Դառնալով Ալլահի փոխանորդ՝ նա, փաստորեն, դառնում էր բացարձակ ճշմարտություն, ազնվություն, օրինականություն: Նրա որոշումների, մտահաղացումների աղբյուրը Ալլահն էր. ուստի ո՛չ մի խոսք, ո՛չ մի որոշում մյուսների կողմից չէր կարող կասկածի տակ դրվել, քանի որ այս դեպքում փաստորեն կասկածի տակ էր դրվում Ալլահի ճշմարտությունը: Այս տեսարանը մենք տեսնում ենք նաև կառավարման եզիպտական համակարգում, որտեղ փարավոնը նույն դերն է կատարում ինչ խալիֆան, միայն թե խալիֆայի իշխանությունը ժառանգական չէր: Սակայն Օմայան շրջանում այն ևս դարձավ ժառանգական⁶: Այս վճռորոշ փոփոխությունը դարձավ մի շարք վեճերի, երբեմն էլ արյունահեղությունների պատճառ⁷: Առ այսօր էլ այս տարակարծությունը պահպանվել է իսլամական աշխարհում:

Շիական ուղղությունը չի ընդունում Օմայան և Աբբասյան խալիֆաների օրինականությունը, համարում է, որ նրանք զավթել են իշխանությունը. մինչդեռ իրական գահակիներն պետք է լինեին Ալիի ժառանգները⁸:

Ի տարբերություն շիաների՝ սունիները ընդունում են չորս Բարեպաշտ (Ռաշիդուն) խալիֆաների (Աբու Բաքր (632-634թթ.), Օմար (634-644թթ.), Օսման (644-656թթ.), Ալի (656-661թթ.), ինչպես նաև Օմայանների (661-750թթ.) և Աբբասյանների (750-1258թթ.) օրինականությունը:

Հարցի այլ մոտեցում ունեն խարիջիները. այս մոտեցման համաձայն «խալիֆան» թնտրովի ղեկավար է՝ մուսուլմանական համայնքի կամքով սահմանափակված: Սակայն պետք է նշել, որ այս ընդորվեցնում ու հակասությունները կապված էին խալիֆայի անձի. այլ ոչ թե ինստիտուտի հետ⁹: Այսինքն խալիֆայի ինստիտուտը անհրաժեշտ էր. քանի որ նյա սիջոցով էր իրականացվում օրինական որոշումների կայացումը, Իսլամի սխալներից պաշտպանելը և այլ կյսրևոր հարցեր: Սակայն այն, թե ով է մարմանավորելու խալիֆային, մնում էր չործված. և դրա լուծման՝ իրենց հարմար տարբերակներն էին առաջարկում տարբեր քաղաքական միավորումները:

Աբբասյան խալիֆայության վերջին օրերին պատկերը սկսում է փոխվել: Ձևավորվում է մեկ այլ ինստիտուտ. դա ալթանն էր: Այն՝ որպես գլխավոր իշխանություն. ձևավորվեց այն պահին երբ խալիֆայությունը պարզապես խարխափում էր մթության մեջ: «Սուլթան(سلطان)» բառն իսկ տեղեկություն է տալիս ժամանակի իրողությունների մասին: Թարգմանաբար այն նշանակում է իշխանություն: Եթե խալիֆան վախճանող էր, ով ծառայում էր ժողովրդի շահերին, նրա գոյությունը անհրաժեշտ էր, ապա սուլթանն մի իշխանությունն պարտադրվում էր և որին պետք է ենթարկվեին: Սուլթանի գոյության պարագայում խալիֆան միայն ձևականորեն կուլ չգնաց նրան: Զանի որ խալիֆայի միանգամից վերացումը կարող էր ժողովրդական հուզումների պատճառ դառնար: Ուստի այն մնաց, բայց սահմանափակվեց միայն հոգևոր իշխանությամբ¹⁰: «Խալիֆա» ինստիտուտը դարձավ երկրորդական և ենթարկվեց «սուլթան» ինստիտուտին: Տեղի ունեցավ հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների տարանջատում: Եվ չնայած խալիֆան կորցրեց իր իշխանությունը, ժողովրդի գիտակցության մեջ այն շարունակում էր մնալ բացարձակ:

Այսպիսով՝ «խալիֆա» ինստիտուտը, ձևավորվելով Իսլամի ծագումից ընդհանրապես մի քանի տարի անց, դարեր շարունակ դարձավ այն գլխավոր հատկանիշներից մեկը, որոնցով առանձնանում էր Արաբական խալիֆայությունը մյուս կայսրություններից:

NAIRA SAHAKYAN

(YSU)

SOME QUESTIONS CONCERNING THE "KHALIFAH,, INSTITUTE

The chief aim of this article is to give an account of the development of the title "khalifah,, to outline its typological traits, to examine its historical content.

The institution of the "khalifah,, formed after Muhammad's death (632). When Muhammad was alive, he was called *Rasul Allah* (The Messenger of Allah). After Muhammad's death the head of the Umma (The Muslim community) became Abu-Bakr. Abu-Bakr was called *khalifah Rasul Allah* (the successor of the Messenger of Allah). But the second caliph 'Umar (634-644) used the title *khalifa khalifa* (the caliph of the caliph) *Rasul Allah*. 'Umar used another title *amir al-mu'minin* (commander of the believers).

In the times of the Umayyad caliphate the title "khalifah,, became hereditary and for a long time had been used by the 'Abbasid, the Fatimid and the other dynasties.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Беляев Е. А., Арабы, ислам и Аравский халифат в раннем средневековье, М., 1965, с. 111.
2. Бартольд В. В., Работы по истории ислама и Аравского Халифата, ст. Халиф и султан, М., 1966, с. 18.
3. Петрушевский И. П., Ислам в Иране в VII-XV, Л., 1966, с. 149.
4. Бартольд В. В., Գշվ.աշխ., էջ 19, հղ. 9:
5. Քոչարյան Հ., Ամիր-ի-Սուլթանին ինստիտուտին վերաբերող որոշ հարցեր, Արևելագիտության հարցեր, հ. VI, Եր. 2006, էջ 242-247:
6. Беляев Е. А., Գշվ.աշխ., էջ 175:
7. Նույն տեղում, էջ 177:
8. Hitti P., History of the arabs, London, 1951, p. 178-183.
9. Грюневаум Г. Э., Классический ислам, М., 1986, с. 86-89.
10. Donohue J. J., The Buwayhid dynasty in Iraq 334H./945 to 403H./1012, Leiden-Boston, 2003, p.17.